

Vaiguviškių talkos XX amžiaus pirmojoje pusėje

Jonas Mardosa

Vilniaus pedagoginis universitetas

Įvadas

Talkų organizavimas. Pagrindinė talkų organizavimo forma XX a. pirmojoje pusėje buvo atodirbiu grįstas darbas¹. Tokią darbų rengimo formą lėmė tuo laiku įvykę pokyčiai žemdirbystės technikoje, kai atsiradę mechanizmai reikalavo didelio naujų technologijų pajėgumo. Todėl, nors talkos yra pirmykščio bendruomeninio darbo tradicijos kaime liekana, XX a. jų rengimo forma yra ir valstiečių turtinės bei socialinės diferenciacijos padarinys. Taigi XX a. pirmojoje pusėje vyrauja talkos, kai jose dirbantieji vienu atveju talkauja tikėdamiesi pagalbos ateityje, o kitu – ateina atidirbti už anksčiau suteiktą pagalbą. Prieškariu apie žemaičių talkas rašęs Liudas Nezabitauskis išskiria žemaičiams būdingą talkų rūšį, kai talkauja giminės ir tada talka tampa proga pabendrauti ypač toli gyvenantiems giminėms². Tačiau galbūt tai ankstesnių laikų talkų rengimo būdas, nes tyrimo duomenys neleidžia kalbėti buvus tokią jų formą XX a. Todėl giminės talkose paprastai išitraukia į bendrą talkininkų būrį, nes dažniausiai talkauja kaip kaimynai ir tik ne itin toli gyvenantys vaikai specialiai net nekviesti ateina padėti tėvams. Kita vertus, Žemaitijai būdingas giminių bendravimo aktyvumas galbūt atsirado dėl joje buvusio vienkieminių kaimų paplitimo ir uždaresnis valstiečių gyvenimo būdas skatino poreikį bendrauti.

Kolektyvinį gyvenimo būdą ir bendruomeninio gyvenimo formų įvairovę tyrėjai yra pastebėję rytinėje Lietuvos dalyje. Tačiau ir žemaičiams talkos buvo gana svarbus jų gyvenimo įvykis. Žemaitijoje būta stambių ūkininkų ir apskritai daugelis ūkininkų naujovių pirmiau pateko į šį kraštą, kaip antai kuliamosios mašinos. Nemenkas čia prekinės linininkystės svoris ir ankstesnis patobulintų darbo įrankių plitimas reikalavo sutelktinio valstiečių darbo. Todėl neatsitiktinai Nezabitauskis vykimą į talkas ir jų rengimą yra prilyginęs pasisvečiavimui, kai keliaujama visomis šeimomis net į kitą parapiją, kaip į atlydus³. Toks žmonių bendravimui aktualus renginys, be būtinumo laiku atlikti darbus, tapdavo ir priemone palaikyti glaudesnius tarpusavio santykius, pasižmonėti ir pasilinksminti. Pagal darbų pobūdį talkų yra kelios grupės⁴, tačiau dažniausiai jos telkiamos tiems valstiečio darbams atlikti, kurie ūkyje yra susiję su šeimos egzistavimo pagrindu – žemdirbyste. Žemaitijoje Nezabitauskis mini tvorų apie bendras ganyklas tvėrimo, kelių taisymo talkas, kurias jis priskiria prie bendrų kaimo darbų⁵. Tokie darbai, tyrėjų duomenimis, apskritai būdingesni Žemaitijai, kurioje, ypač miškingose vietose, būta nemažai tvorų⁶, tačiau jie

Straipsnis, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbu komisijos įvertintas 2010 06 29, „Vermės“ leidykla; įteiktas 2008 01 18, pirmą kartą paskelbtas 2010 09 20 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029-0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt.

¹ Mardosa J. Valstiečių talkos Lietuvoje: XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje, *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 5, p. 31.

² Nezabitauskis L. Talkos žemaičiuose, *Tautosakos darbai*, 1935, t. 1, p. 113–114.

³ *Ten pat*, p. 113.

⁴ Mardosa J. *Min. veik.*, p. 32.

⁵ Nezabitauskis L. *Min. veik.*, p. 113–114.

⁶ Butkevičius I. Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1971, t. 6, p. 210.

neturi talkoms būdingo savanoriškumo principo ir prie jų nepriskirtini. Tai tiesiog teritorinės kaimo bendruomenės gyvavimo liekana, kai atskirai gyvenantys žmonės privalo bendrai atlikti daugiau darbo rankų reikalaujantį darbą. Ši darbų forma reikalavo nustatyti jų eigą, dėl ko, Venanto Mačiekus tyrimų duomenimis, buvo šaukiamos kaimo sueigos⁷. Tokio pat kaimynų susitarimo reikalavo ir kūlimas kuliamosiomis mašinomis. Jei būna susitarta, pavyzdžiui, į kaimą kviesti kuliamąją, tada neišvengiamai būtina kaimynams vienus kitiems talkinti. Tada talka suinteresuota kaimo bendruomenės dalis suderindavo darbus. Kai reikia kviesti pagalbą iš šalies, t. y. iš nesinaudosiančių technika kaimynų, talkininkais šeiminkui tenka rūpintis iš anksto. Talkos šeiminkas paprastai pagalbos kviečiasi prieš kelias dienas. Nebent išskirtiniais atvejais, kai darbas trunka trumpai (pvz., skersti kiaulę), padėti paprašoma prieš darbą ar net užbėgama anksti ryte. Svarbu pažymėti tai, kad Vaiguvos apylinkėse niekas neprisimena buvus laukų rėžių, todėl ūkininkai žemės plotuose galėjo laisvai tvarkytis nederindami darbų su kaimynais. Pavieniui dirbdami vieni kitiems netrukde, kaip atsitikdavo gatviniuose kaimuose. Todėl neužtinkame tokių talkų, kai kas neprašyti ateina padėti baigti darbus nespėjantiems su jais susitvarkyti kaimynams.

Minėta talkų rengimo įvairovė egzistavo XX a. pirmojoje pusėje, o jų liekanų išliko ir vėlesniais laikais. Tačiau Vaiguvos apylinkių talkos – tai individualiam ūkininkavimui būdinga darbų organizavimo forma, tad tikslingiausia jas nagrinėti tuo laikotarpiu, kai buvo plačiai (nors atskiros talkos skirtingu intensyvumu) paplitusios, t. y. XX a. pirmojoje pusėje.

Straipsnio objektas – labiausiai paplitusios Vaiguvos apylinkėse talkos XX a. pirmojoje pusėje.

Tikslas – atskleisti XX a. pirmosios pusės vaiguviškių talkų specifiką.

Uždaviniai – aptarti žemdirbystės, kiaulių skerdimo ir rečiau pasitaikančias įvairias Vaiguvos apylinkių talkas; išnagrinėti talkų papročius ir jų savitumus, atskleisti talkininkų maitinimo ypatybes.

Šaltiniai. Vaiguviškių talkas tirsime remdamiesi duomenimis, rinktais 2005 m. ekspedicijoje ir VPU studentų individualiose etnografinėse praktikose (XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje). Apklausai naudojome J. Mardosos parengtą klausimyną⁸. Iš viso apklausta 16 vyresnio amžiaus Vaiguvos apylinkių gyventojų. Individualių tyrimų metu sukaupti duomenys apima ir tolesnes Vaiguvai Kelmės rajono vietoves, tačiau tarp čia apklaustųjų – dalis praeityje buvę Vaiguvos apylinkių gyventojai, todėl suteikė nemažai įdomių duomenų, kurių jau nepavyko aptikti ekspedicijos metu. Panaudojus lauko tyrimų ir negausius literatūrinius duomenis, nepretenduodami į tyrimo klausimų visapusiškumą, galime susidaryti išnykusių iš gyvenimo ir nykstančių iš žmonių atminties (ypač jų papročiai) talkų vaizdo esminius bruožus. Straipsnyje nagrinėsime svarbiausias talkas ir kai kurių darbų, kurie buvo susiję su talkomis, papročius XX a. pirmojoje pusėje.

Tyrimo metodai: aprašomasis, lyginamasis, istorinis.

Žemdirbystės darbai. Žemės įdirbimo ir kitų žemdirbio darbų pagrindas yra jos arimas. Šiuo tikslu žemė dirbama

⁷ Mačiekus V. Kaimo sueigose svarstomi klausimai, sprendimų priėmimas ir vykdymas, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*, Vilnius, 1990, p. 136–137.

⁸ Mardosa J. *Tradicinės talkos* (apie metodiką ir metodinės priemonės, medžiaga etnografiniai praktikai), Vilnius, 2002, p. 103–105.

kelis kartus per metus: pavasarį, o vasaros pradžioje apmėžus laukus, apariami žiemkenčiams pūdymai ir rudenį ražienos. Tačiau žvelgdami į esmingiausius arimo darbus, matome, kad svarbiausias yra pavasarį. Paprastai ardavo ūkininko šeimyna – pats šeimininkas ir samdiniai. Retais atvejais, kai susirgdavo ar mirdavo šeimininkas, ardavo moterys, bet tai buvo vertinama kaip blogas ženklas. Tokiais atvejais turėdavo padėti giminės ar kaimynai, bet jiems eiti į pagalbą būdavo sunku, nes pavasarį visi skubėdavo ruošti savo dirvą ir nebūdavo kada talkauti. Tačiau didesniuose ūkiuose kartais samdydavo akordiniam darbui mažžemius, o smulkesniuose talkindavo už maistą – pietums lašinius, įvairias sriubas, duoną, kai kada sūrį (Stūrbiškių k.). Dažniau tokiuose ūkiuose, kur talką rengdavo turintys vieną arklį ir nespėdami laiku baigti arimą, talkinti kviesdavo vieną kaimyną. Tačiau vis tiek pirmąją vagą išvarydavo pats šeimininkas. Tikėta, kad pirmo pradėjusio darbus artojo derlius užaugs geriausias. Šeimininkas skubėdavo, kad kitas neaplenktų ir nenustelbtų derliaus.

Yra išlikusių gana įdomių arimo papročių liekanų. Antai vengdavo pradėti arti prieš nugriaudint pirmam griautiniui, kada iš medžių pradeda tekėti sula, – gali suprastėti derlius (Kólainiai). Šeimininkė artojui pirmą dieną duodavo daugiau sotesnio maisto nei kitiems šeimos nariams. Artojas apsilkdavo švaresnius drabužius, nes duona myli tik darbščius ir tvarkingus, be to, ir grūdai bus tada švaresni (Váiguva). Pirmą dieną šeimininkė palydėdavo, atkeldavo vartus, palinkėdavo gero darbo. Pirmą vagą ardavo negiliai. Nešdavosi duonos ir druskos ir palikdavo pirmoje vagoje. Apeiga tarsi pabrėždavo, kad tai senės ir būsimos naujės duonos susitikimas. Grįžus iš lauko, be kito maisto, duodavo kiaulienos. Galbūt tai senovinio papročio, kai duodavo kiaulės kojas ir knyslę⁹, kad geriau ir lengviau verstų vagas, palikimas. Tačiau, matyt, šis atvejis daugiau siejasi su darbo sunkumu, nes tik pavalgęs artojas pajėgdavo išverti sunkaus, trunkančio apie savaitę darbo trukmę. Taip pat laistė artoją, kad javai geriau augtų. Šeimos nariai kartais net pakilnodavo šeimininką (Pakėvio k.).

Sėja. Sėjos darbas mažiau varginantis, tačiau jam reikėjo daugiau įgudimo. Dėl to visoje Lietuvoje sėdavo vyriausias, labiausiai patyręs šeimos narys. Jei blogai užaugdavo javai, kaltindavo sėjėją. Kai šeimininkas blogai pasėja, tada sėjo kaimynas ir net būdavo, kad kitais metais kviesdavo tą, kurio užaugdavo geri javai. Talkininkų vieną kitą specialiai kviesdavo nebent dideliame ūkyje sėti žiemkenčius. Sėdavo iš šiaudinės pintos sėtuvės. Paskui sėjėją eidavo piemuo arba samdytas bernas ir su šiaudų kuokšteliais žymėdavo kraštinę javų byrėjimo ribą – biržijo. Biržijo taip pat su koja arba beržo šakele, kartais į dirvą kaišiojo šiaudus. Sėjant labai svarbu javų tankumas, todėl jį reguliavo žingsnio ilgiu ir dažniu. Sakoma, kad normaliausias mostas kas keturi žingsniai. Į pėdą turi sukristi septyni grūdai (Bagūžių k.). Kai sėjėjas eidavo prisipilti grūdų, tai ten, kur baigė sėti, padėdavo kepurę, o grįžęs ją užsidėdavo (Vaiguva). Apsėtą didesnę lauką brižiudavo (*drapakudavo*) trimis arkliais, o keturiais apakėdavo su dvejom akėčiom. Pasėjus ir apakėjus javus, kartais lauką dar sulygindavo su volu.

Papročių prisimenama nedaug, tačiau sužinota, kad, sėdami žiemkenčius, dažnai į pirmą sėtuvę įberdavo grūdų iš bažnyčioje pašventintų varpų. Pirmą dieną stengdavosi nieko neskolinti,

⁹ Dundulienė P. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*, Vilnius, 1991, p. 137.

kad neišneštų derliaus. Pradėdavo sėti anksti ryte, nes tada rugiai bus brandesni. Paukščiai, ypač perintys pavasari, puldavo ką tik išbertus dirvoje grūdus. Tai dar viena priežastis, vertusi sėją pradėti anksti, kol paukščiai dar nesukilę. Be to, persižegnoja, peržegnoja lauką ir pirmą saują beria paukščiams, nes Dievas jais rūpinasi ir paukščiai turi turėti ko lesti (Bagužių k.). Stengdavosi pradėti sėją sėkmingą dieną, kuria paprastai buvo vadinama porinė savaitės diena. Dėl to, savaime aišku, sėjai netikdavo pirmadienis, visoje Lietuvoje paprastai vertinamas tuščia diena. Tačiau galėjo pradėti ir pirmadienį, jei šeštadienį užsėdavo nedidelį laukelį. Vis dėlto tinkamiausiomis sėjos pradžia dienomis vertinta šeštadienis, antradienis ar ketvirtadienis, apskritai porinė diena¹⁰. Esama ir išimčių. Antai tikėta, kad antradienis blogai, nes tai „*mūčelninkų*“ diena, užtat geriausia sėti trečiadienį (Pāvaiguvio k.). Derliaus gausai svarbu ne vien savaitės diena, bet ir mėnulio fazės, kurias, beje, dėl mėnulio kalendoriaus nepastovumo gana sunku parinkti. Geriausia sėti, kai būna mėnulio pilnatis ar priešpilis, tada viskas geriau auga, pilnos varpos, daug grūdų. Kita vertus, jaunas mėnulis pagreitina javų augimą. Buvo tikinčių ir tuo, kad geriausia sėti per pervartą iš pilnatis į delčią, nes tada geriau derės (Vaiguva).

Gana svarbi būsimam derliui ir vėjo kryptis. Ryte pučiant pietų vėjui, tikėta būtinai atšilsiant žemę ir orą. Reikšminga ir sėjos kryptis. Vaiguvoje, kaip ir daug kur Lietuvoje, buvo sakoma, kad, sėjant javus, pirmą saują reikia berti į šiaurę, tada paukščiai neles javų¹¹, nes, pasak Pranės Dundulienės, šiaurės vėjui buvo priskiriama ypatinga galia, jis taip pat apsaugodavo javus nuo kirmėlių¹². Net pirmą saują berdavo į šiaurę, paskui apsisukdavo ir antrą saują sėdavo į tą pusę, kur reikia sėti (Dīdlaukio k.). Kitur sėdami pirmą saują berdavo į dešinę, antrą į kairę, kad geriau derėtų, audros neišplaktų ir Dievas padėtų; paskui dar pašlakstydavo švėstu vandeniu (Šiaulūičių k.). Pabaigę sėti, kartais pasimelsdavo, o grįžusiuosius dar apliedavo vandeniu. Žinoma, ne visada tokiais tikėjimais buvo vadovaujamosi, nors apie jų buvimą buvo žinoma. Kas kita gamtinės sąlygos. Nesėjo netinkamu darbui oru: antai vėjuotą dieną nelygiai išbyra grūdai, taip pat ir per lietų. Linus, sakoma, geriausia sėti penktą jauno mėnulio dieną į sausą žemę ir gerai įkėti. Grįžtančiuosius iš sėjos kartais apipildavo vandeniu (Vaiguva).

Mėšlavežis. Mėšlavežis Žemaitijoje buvo gana dažna talka, įaugusi į valstiečių sąmonę taip, kad mėšlavežio (kaip ir miško vežimo) pavadinimo netgi nevartodavo, o šį darbą vadino tiesiog talka¹³. Prieš mėšlavežį patvarkydavo pūdymo kraštuose išaugusius krūmus, išvalydavo griovius.

Daugialaukį praktikuojančiuose ūkiuose mėždavo kas treji metai. Vidutiniame ūkyje kviečiams išvežama apie 2 400 pūdų, o rugiams 1 000 pūdų mėšlo (Vaiguva). Išvežti tokiam kiekiui mėšlo, ypač žiemkenčiams į pūdymus, vasaros pradžioje būdavo rengiamos talkos. Dideliuose ūkiuose ir dvaruose buvo samdomi talkininkai. Pasitaikydavo, kad susitardavo visas kaimas ir kasdien paeiliui dirbdami nuo ankstyvo ryto išveždavo iš kiekvieno ūkininko tvartų mėšlą. Mėšlą kartais veždavo ne visą

¹⁰Dundulienė P. *Lietuvių šventės*, p. 146 (Vaiguva).

¹¹Balys J. Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai, *Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring, MD, 1986, p. 25–26.

¹²Dundulienė P. *Min. veik.*, p. 145.

¹³Petrulis J. Žemės ūkis žemaitijoje, *Gimtasai kraštas*, 1940, Nr. 1 (24), p. 56. Pasak P. Dundulienės, dažniausiai ir ilgiausiai išliko mėšlavežio talkos Žemaitijoje ir Rytų Lietuvoje. Žr.: Dundulienė P. *Lietuvių šventės*, p. 124.

dieną, o tik pavakariais. Valakininkai sugebėdavo per porą vakarų paeiliui išvežti iš viso kaimo. Kartais mėšlą talkomis veždavo tik vidutiniuose ūkiuose. Mėšlą turi išvežti per dieną, nes kitaip trąša išdžius ar išplaus lietus. Ypač palanku dirbti vakare, kai išvežus ir iškračius būdavo galima mėšlą aparti. Todėl pasirinkdavo tiek talkininkų, kad darbas neužtruktų.

Į talką eidavo suaugęs vyras, paauglys, o kartais ir moteris. Kabintojai, t. y. kraunantys tvartuose mėšlą darbininkai, neretai būdavo kumečiai – „undinarčikai“, kuriems valgyti nedavė, nes tai jiems darbas už išlaikymą (Vaiguva), o laukuose kratydavo jų žmonos. Kabintojų būdavo 5–6, kai veža 2–3 poriniai vežimai, ir 3–4 mėšlo kratytojos. Arba kratytojų dirba tiek, kiek vežimų, ir kiekviena krato vieno vežimo mėšlą. Lauke vežimus iškraudavo vienas ar pora vertikų, tarp kurių dažnai būdavo pats šeimininkas, tvarkantis mėžimo tirštumą. Vadelioldavo vaikai. Jiems tas darbas buvo gana svarbus, nes galėdavo pasijusti reikšmingi. Taip jie pratinosi prie darbo, o kartu galėdavo užsidirbti, nes tarpukariu vadeliotojams už darbą talkos šeimininkas duodavo 1–2 litus ar saldinių (Stirbiškių k.). Sakoma, kad mėšlavežio talkos pokariu išnyko, o brežneviniais laikais atgimė ir išliko XX a. pabaigoje.

Mėšlavežio talkose būdavo įdomių darbo papročių. Antai kabintojai stengdavosi tvarte kuo greičiau prikasti žemę, nes tada šeimininkas duodavo puslitrį degtinės. Kitaip kabintojai gali užpykti ir nebaigti mėžti. Arba užmesdavo ką nors sunkaus ant mėšlo, ko vertikas negalėtų vienas iškelti, todėl šiam tekdavo kabintojams nupirkti degtinės ar cigarečių (Didlaukio k.). Baigus darbą, būdavo pakilnojami šeimininkas ir šeimininkė.

Šienapjūtės talkos. Tai gana retos talkos, nes paprastai stengdavosi šienauti kiekvienas savo pievas atskirai, nesitikėdami kitų pagalbos. Šienapjūtė gana priklausantis nuo gamtos kaprizų darbas, todėl laukti talkininkų nėra kada ir tik stambiuose ūkiuose, turėjusiuose porą ir net daugiau valakų žemės, rengdavo talkas. Talkose dirbo artimiausi kaimynai arba mažažemiai, nes jiems duodavo grūdų ar vieną kitą litą. Pjaudavo labai anksti, pradėdavo saulei tekant, nes su rasa minkštesnė žolė. Pjaudavo iki vidurdienio ir vėliau nuo pavakarių iki vakaro, kol matydavo. Dieną eidavo grėbti ir vežti jau išdžiūvusio šieno. Geras pjovėjas per dieną nupjaudavo iki hektaro pievos. Sakoma, sparta priklausė ir nuo metų. Jei pavasarį buvo daugiau drėgmės ir šiltesnis oras, tada geriau iželia pieva, žolė būna tankesnė ir sunkiau pjauti. Jei sausi metai ir žolė prastesnė, nušienaudavo didesnį plotą. Šienapjūtė – gražių orų darbas, todėl pusiaudienio karštyje nuo saulėtekio darbavęsi ir pavargę šienpjoviai porai valandų priguldavo pokaičio. Kadangi paprastai vaiguviškiai pjaudavo netoli nuo namų esančiose pievose, šiam tikslui pareidavo namo, tačiau galėjo prigulti ir ant sugrėbto šieno. Džiūstančią žolę vartydavo moterys, vaikai, moterys grėbdavo. Per šienapjūtę daug dainuodavo, laukai skambėdavo nuo dainų. Ypač mėgdavo užtraukti dainą nuvarę pradalgę šienpjoviai. Taip pat prie jų prisidėdavo vartančios ar grėbiančios šieną moterys.

Rugiapjūtės talkos. Naujo derliaus nuėmimas prasidėdavo rugių pjovimu. Iki šio laiko stengdavosi baigti vasaros darbus, sutvarkyti darbo įrankius, išvalyti kluoną ir pagalvoti, kaip tvarkytis su darbais. Tuo paprastai rūpinosi šeimininkas, o šeimininkėms tekdavo nemažai ruošos: būdavo gaminami valgiai, daroma gira atsigerti darbo metu ir alus pabaigtuvėms.

Javus kirsdavo dalgiais. Jau XIX–XX a. sandūroje Žemaitijoje, vidurio ir pietvakarių Lietuvoje rugius pjovė su dalgiais, o po Pirmojo pasaulinio karo ta riba pasistūmė į rytus¹⁴. Todėl buvo dirbama poromis: vyrai dalgiais pjovė, o moterys rišo javus. Stambiuose ūkiuose talkininkai dirbo ir už atlyginimą. Dažniausiai tokie darbininkai būdavo vargingi kaimiečiai, kuriems atsilygindavo grūdais, o neturintiesiems šieno leisdavo pasišienauti pievų ar griovių. Kitiems už talką duodavo pūrą rugių. Į talkas ateidavo ir vaikų, kurie statantiesiems gubas („mendelius“) už 1–2 litus nešiodavo pėdus.

Rugiapjūtėje skiriami trys esminiai momentai: pradėtuvės, rugių pjovimas ir pabaigtuvės¹⁵. Pradėtuvės – sena šventė. Apie senovinę šventę, vadinamą nuopjovomis, ir jos papročius Žemaitijoje rašė Simonas Daukantas¹⁶. Kaip ir visoje Lietuvoje, vaiguviškiai pradėdami pjauti rugius persižegnodavo, pabučiuodavo kryželį, peržegnodavo ir lauką bei dalgį¹⁷. Tai daugumos darbų pradžia būdingas veiksmas, tačiau rugiapjūtėje, matyt, dėl darbo reikšmės ilgiau išlikęs. Pirmą ir paskutinį pėdą, kaip ir pirmą pradalgę, nupjaudavo vyriausias talkininkas, o jeigu ūkininkas jaunas ir stiprus, pirmą pėdą kirsdavo pats, nes kitaip visi prastai dirbs. Pirmo pėdo ir pradalgio pjovėją vadino pirmūnu. Tokį pirmūną kviesdavo kiti kaimynai, nes tai geras darbininkas. Pirmas pėdas, vadinamas „šeimininku“, buvo surišamas iš geriausių javų. Namo pėdą parnešdavo šeimininkė. Jei parneša šeimininkas, šeimininkė pasitinka su duona ir druska – sena duona pasitinka naują. Parneštą padėdavo kampe už stalo. Šis pėdas, sakoma, saugo namus nuo gaisro ir kartais laikomas ant aukšto, jaujoje arba aruode iki kitų metų rugiapjūtės. Žemaičiuose, pirmą rugiapjūtės dieną grįžus namo, kirtėjus ir rišėjas šeimininkė apliedavo vandeniu, kad per rugiapjūtę nelytų, o paskui pavaišindavo kuo nors skaniu¹⁸. Pirmą rugiapjūtės dieną paprastai baigdavo sotesne ir skanesne vakariene.

Rugius pjauti – ypač daug fizinių jėgų reikalaujantis darbas. Rugiai kiršti pradėdami ryte, nukritus rasai ir esant geram orui, todėl darbas vasaros kaitroje buvo fiziškai sunkus ir varginantis tiek dalgiais mosuojantiems vyrams, tiek poroje dirbančioms moterims. Talkininkai poromis tarpusavyje visuomet lenktyniaudavo. Todėl darbe gana svarbu gerai sutarti porininkams ir vienodai sparčiai dirbti. Kitaip vienam tekdavo taikytis prie kito spartesnio ar lėtesnio darbo. Pasitaikydavo, kad pjovėjas gerai nenupjaudavo pradalgės, tada rišėja likusius rugius nuraudavo ir stengdavosi pjovėjui užrišti ant kojos, taip sugėdindama tinginį (Vaiguva). Arba, kai pjovėjai palikdavo lauke nenupjautų rugių, sakydavo, kad paliko „bobą“, ir tai buvo didelė gėda (Šiauliaičių k.). Kentėjo ir moteris, jei pernelyg spartus kirtėjas. Rišėja tada bandydavo pažeisti dalgio aštrumą: pertraukdavo per ašmenis su lašiniiais ar riebalais, variniu pinigų, rūgščiu obuoliu, sidabriniu žiedu, kauliniu „guziku“¹⁹, taip tikėdamasi sumažinti

¹⁴Milius V. Javų nuėmimo ir kūlimo įrankiai XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje, Merkienė R., Milius V. *Žemės ūkio inventorius*, Vilnius, 1979, p. 114; *Историко-этнографический атлас Прибалтийского Земледелия*, Вильнюс, 1985, с. 68–70.

¹⁵Dundulienė P. Rugiapjūtės pabaigtuvės Lietuvoje (XIX a.–XX a. pradžia), *Vilniaus universiteto mokslo darbai: Istorijos-filologijos mokslų serija*, Vilnius, 1958, p. 104.

¹⁶Daukantas S. *Istorija žemaitiška*, Vilnius, 1995, t. 1, p. 109–110.

¹⁷Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno Tikėjimų kartoteka, Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyrius (IIES).

¹⁸Buračas B. Rugiapjūtės pabaigtuvės, *Lietuvos kaimo papročiai*, Vilnius, 1993, p. 64–65.

¹⁹IIES Tikėjimų kartoteka.

pjovimo spartą. Dirbant būdavo daromos „pypkinės“, per jas net padainuodavo. Vaiguvos apylinkėse žinomas paprotys aprišti atėjusį į laukus nedirbantį talkoje šeimininką šiaudais ir reikalauti išpirkos. Dėl to „gaspadoriai“ net iš laukų bėgdavo.

Rugiapjūtei artėjant į pabaigą ir rengiantis pabaigtuvėms, sutvarkomi namai, išpuošiami gėlėmis, beržo šakelėmis. Lietuvių rugiapjūtės pabaigtuvėse tyrėjai skiria penkis svarbiausius momentus: paskutinio pėdo pjovimą, ievaro pynimą, vainiko pynimą, vainiko parnešimą bei įteikimą ir vaišes. Žemaitijoje iš šių momentų yra keturi, nes čia nežinomas ievaro pynimas²⁰. Lietuvoje daug žinoma tikėjimų, susijusių su paskutinės pradalgės ir pėdo pjovimu. Tikėta, kad paskutiniuose nenuėjauose javuose tūno javų augimo dvasia, vadinama įvairiais vardais. Net darbas sietas su kirtėjo šeimynine laime arba nesėkmėmis, charakterio blogybėmis, todėl paskutinės pradalgės pjovėją gali ir pašiepti. Žemaitijoje tikėta, kad kas paskutinis pėdą sukirs ar suriš, tas ir kitais metais toje pačioje vietoje, t. y. pas tą patį šeimininką, dirbs. Rišanti paskutinį pėdą mergina gali greitai susilaukti vaiko. Žinodami tokius tikėjimus vieni darbininkai vengia paskutinės pradalgės, kiti – atvirksčiai. Ypač tai priklauso nuo šeimininko gerumo (Vaiguva)²¹. Todėl šeimininkai, norėdami talkininkus paskatinti pajauti paskutinę pradalgę, XX a. pradėjo dėti į jį sūrį ar butelį degtinės, dėl ko šie netgi imdavo lenktyniauti²². Šis paprotys aptinkamas ir Vaiguvos apylinkėse. Vieni šeimininkai paskutinėje pradalgėje paslėpdavo sūrį ar butelį degtinės, kiti prie sūrio pridėdavo alaus. Supjovus paskutinę pradalgę, darbo pabaigą skelbdavo kirtėjų dalgių žvanginimas. Vyrai dalgius puošdavo varpomis ir rugiagėlėmis. Paskutinį pėdą išskleisdavo kaip kokią gėlę, o kad visi matytų, jog darbas baigtas, iškeldavo į viršų (Pavaiguvo k.).

Nupjovę javus, iš rugių varpų ir gėlių pindavo vainiką. Gana svarbu žinoti šeimininko charakterį, jo polinkius ir įpročius. Žemaitijoje pindavo tiek vainikų, kiek yra šeimos narių²³. Pasakojama, esą kartą dirbantys viename dvare talkininkai pamiršo, kad šeimininkas nori visų šeimos narių vainikavimo. Nupynus vainikus dvarininkui, jo žmonai, ūkvedžiui, bet pamiršus nupinti dukterims, šeimininkas, parodęs parengtas talkininkams vaišes ir dovanas, nuėjo – užpykęs nepavaišino.

Vienur vainiką pindavo visos ar jauniausia rišėja iš 40 varpų, jį išpuošdavo (Stirbiškių k.), kitur – visos moterys. Bernai vainiką rišdavo tarsi kepurę, jį dėjo šeimininkui ant galvos, kad duotų degtinės (Bagužių k.). Kai kur Žemaitijoje šalia vainiko iš gražių rugių stiebų surišdavo mažą pėdelį ir dainuodami eidavo namo²⁴. Tokį pėdelį surišdavo šeimininkui Pakėvio kaime, kur jį, padėtą ant lėkštės, uždengtos balta skarele, su dainomis nešdavo namo. Kitur vainiką namo nešė padėtą ant lėkštutės. Toks iškilmingas vainiko nešimas ir įteikimas žinomas daug kur Lietuvoje, bet atmenant, kad lėkštės kaip namų apyvokos daiktai plačiau paplito tik XX a. pirmais dešimtmečiais²⁵, tikėtina, kad tai naujas paprotys, todėl visur buvo įprasčiau nešti jį laikant rankose. Dažniausiai tą darydavo vyriausia, t. y. dirbusi pirmoje poroje, rišėja. Pasitaikydavo, kad nešdavo kartu ir pjovėjas su rišėja. Vaiguvos apylinkėse talkininkus paprastai prie durų slenksčio

²⁰ Dundulienė P. *Lietuvių šventės*, p. 219.

²¹ Balys J. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*, Vilnius, p. 177–180.

²² Dundulienė P. *Lietuvių šventės*, p. 208–209; Petrulis J. Rugiapjūtės papročiai, *Mūsų tautosaka*, 1934, t. 8, p. 108.

²³ Petrulis J. *Min. veik.*, p. 121.

²⁴ Dundulienė P. *Lietuvių šventės*, p. 226.

²⁵ *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius, 1964, p. 414.

pasitikdavo šeiminkė su sūriu ir sviestu, o šeiminkas – su alaus ąsočiu, taip pat sutikdavo su duona ir gira arba su duona ir druska, t. y. simboliškai – su sena duona sutinka naują. Kartais vainiką įteikdavo šeiminkei, o šeiminką net pakilnodavo (Papilalio k.). Žemaičiai dar XX a. pradžioje teigė, kad kas šeimoje turi valdžią, tam ir įteikiamas vainikas²⁶.

Vainikas šeiminko namuose būdavo įteikiamas su oracija, kurioje išvardydavo visus rugio vargus. Tačiau užrašytas ir toks pasakymas, kad kaip galima sakyti kokią nors oraciją, „*jei bernai ir mergos nekentė gaspadoriaus kaip šuns*“ (Šiaulaičių k.). Kai nešdavo pėdelį, įteikiantis vyras šeiminkams sakė: „*Parnešėm iš laukų duoną*“ arba: „*Šviežia, gardi, skalsi duona parėjo*“ (Vaiguva). Oracijoje kalbame apie gerą derlių, apie rugių žiemojimą ir gerą šeiminką. Įteikdami linkėdavo, kad kitais metais būtų duonos kepalai didesni (Vaiguva). Įteikus vainiką, šeiminkai visus kviečia prie stalo. Prasideda vaišės su šokiais ir dainomis, įvairiais žaidimais. Pirmąjį kirtėją ir rišėją pagerbia – pasodina juos užstalėje.

Vainiką pakabina gerojoje troboje, o kai išdžiūvus iš jo pradeda byrėti grūdai, tada padėdavo ant aukšto iki naujo derliaus. Vainiką kartais vieni laikė iki žiemkenčių sėjos, kiti – iki kitų metų rugiapjūtės. Įprasta, kad Lietuvoje pabaigtuvių vainikas siejamas su žmonių religiniais įsitikinimais, todėl nešamas per Žolinę šventinti į bažnyčią, namie pakabinamas prie šventų paveikslų²⁷. Daug kur Lietuvoje, parnešus vainiką, buvo laistomasi. Tačiau šis paprotys mažiausiai išliko Žemaitijoje²⁸, todėl Vaiguvos apylinkėse dar prisimenamas, bet išsamesnių duomenų apie jį užrašyti neteko.

Bulviakasis. Bulviakasio talkos nebuvo dažnos. Kaip pažymi respondentai, daugiausia talkinimas per bulviakasi „*paplito prie ruso*“, t. y. po Antrojo pasaulinio karo. Nusikasę savo bulves eidavo į talką pas kaimynus baigti darbų, o kartais net visų bulvių kasti. Baigus bulviakasi, šeiminkai į kiemą atneša dubenį („*bliūdą*“) vandens su rankšluosčiu ir nusiprausę talkininkai sėda vakarienės. Žinoma atveju, kai XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje nusikasę savo bulves ūkininkai eidavo padėti kaimynams, o pabaigoje surengdavo bendras kaimo vaišės pas paskutinį darbą baigusį kaimyną (Sārakiškių k.).

Linų rovimo talkos. Žemaitija – linų auginimo kraštas. Tiesa, Vaiguvos apylinkėse nebuvo plačiau paplitusi prekybinė linininkystė, tačiau savo poreikiams linus augindavo kiekvienas valstietis. Turintieji didesnius plotus rauti pasikviesdavo talkininkų. Talkas rengdavo įvairiai, neretai rovėjos atidirbdavo už suteiktas paslaugas ar paskolą, o neturinčios savo linų moterys eidavo dirbti už užmokestį linais ar pinigais. Tada atlygindavo už darbo dieną ar sutartą surautų linų pėdelių skaičių²⁹. Ūkyje linus buvo stengiamasi

²⁶Dundulienė P. *Lietuvių šventės*, p. 207, 213. Pasak S. Daukanto, vainiką įteikdavo gaspadinei. žr.: Daukantas S. *Istorija žemaitiška*, t. 1, p. 110.

²⁷Mardosa J. Krikščionybės elementai lietuvių talkose XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 1997, t. 11, p. 131; Petrusis J. *Rugiapjūtės papročiai*, p. 129.

²⁸Dundulienė P. *Rugiapjūtės pabaigtuvės Lietuvoje (XIX a.–XX a. pradžia)*, p. 118; Dundulienė P. *Lietuvių šventės*, p. 227.

²⁹Angelė Vyšniauskaitė pateikia duomenų, kad apie Kelmę būta atodirbinio rovimo, kai dirbdavo už gyvulių sukergimą, vasaros ganiavą, net pasodintas bulves. Antai už pasodintas 50 kg bulvių XX a. ketvirtajame dešimtmetyje atidirbdavo 3 darbo dienas, o už vasaros ganiavą aviai – 2–5 dienas. (Žr.: Vyšniauskaitė A. Lietuvos valstiečių linininkystė, Vyšniauskaitė A., Laniauskaitė J. *Valstiečių linininkystė ir transportas, Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1977, t. 9, p. 36.)

nurauti per 1–2 dienas. Linus raudavo giedrą dieną, nudžiūvus rasai, kad stiebeliai nekaistų pėdelyje. Darbo diena trukdavo nuo ryto iki vakaro. Linus rauti buvo moterų darbas. Tačiau dirbdavo kartu ir vyrai – jie rišdavo pėdelius, sunešdavo juos į palaukę ir karšdavo, t. y. nukapodavo galvutes.

Raudavo barais. Dideliuose linų plotuose barus savos šeimos ar padienėms rovejoms išdalydavo šeiminkas. Rovėja, eidama iš kairės į dešinę, užsiimtą barą raudavo dešine ranka, raunamus linus prilaikydavo su kaire. Rauti mėgdavo jaunios merginos, kurioms tai būdavo paskutinis bendras vasaros darbas ir dėl to mėgstamas.

Linų mynimo ir brukimo talkos. Linus minti buvo sunkus ir nemažai darbo rankų reikalaujantis darbas. Dažniausiai mindavo įprastiniu įrankiu – rankiniais mintuvais, tačiau žinoma atveju, kai tarpukariu naudodavo specialią mašiną. Valakinis ūkininkas linus mynė dvi dienas, dvivalakinis – tris, o trivalakinis – nuo pirmadienio vakaro iki šeštadienio ryto³⁰. Taigi dienų, kaip ir kviečiamų į talką žmonių, skaičius priklausė nuo auginamų linų kiekio. Už darbą buvo atsilyginama atitalkinimu, tačiau šalia tokių darbininkų buvo ir dirbančių už atlygį. Jiems mokėjo už sutartą mynimo laiką arba išmintų linų kiekį. Nors talkose samdiniai mėgdavo dirbti dėl smagios bendro darbo nuotaikos ir gero valgio, jiems čia dirbti būdavo privaloma. Ėjimas į talkas net būdavo įtraukiamas į sutartį su šeiminkais. Kai būdavo minama prieš Kalėdas (tuo metu samdiniai dažniausiai jau būna baigę sutartą darbo laiką), samdiniai į talką pas šeiminką sugrįždavo dirbti senos algos sąskaita³¹.

Kelmės rajonas patenka tarp tų Žemaitijos rajonų, kur linamynio talka prasidėdavo nuo sutemos ir dirbdavo naktimis³². Pradėdavo minti vakare po vakarienės ir dirbdavo iki gerų išnaktų, nes rudens vakarai jau ilgi, o jaujos vidury degė žibalinė lempa. Tačiau, respondentų teigimu, būdavo rengiamos ir dieninės talkos, prasidedančios švintant. Dirbdavo iki išminami visi tam kartui išdžiovinti linai, todėl galėjo darbas trukti iki paryčių, bet kartais baigdavo tik po pusiaunakčio. Žemaitijoje kitaip nei kitose Lietuvos vietose dirbo poromis vyrai ir moterys³³. Vyrai pirmiausia sulaužydavo stiebelius, o galutinai išmindavo moterys. Tačiau užrašyta ir tai, kad vyrai mindavo, o moterys plakdavo – brukdavo. Per visą jaują stovėdavo su mintuvais „ožys“ ir netoli kiekvieno mynėjo darbavosi plakėja (Stirbiškių k.). Mynė ir pirtyse, nes jaujas ne visi turėjo. Tačiau jaujoje buvo galima išdžiovinti daugiau linų ir greičiau baigti linamynį. Jauja didelė, pagal pakuros dydį 6–7 „lovos“ arba „ryklės“, ant kurių sudėtus linus džiovindavo dvi dienas (Liūbšių k.).

Pasak J. Mickevičiaus, aprašiusio senovės žemaičių linų mynę ir talkas, dirbdamas naktį ir per pertraukas jaunimas nesilsėdavo ir nemiegojo, o krėtė juokus, su merginomis „gnaibėsi“, žaidė jėgos žaidimus. Pateikdamas žaidimų pavadinimus, jis pamini įvairias Žemaitijos vietas ir apie Užventį liudija žaidus žaidimus „gerve eiti“, „obelį krėsti“,

³⁰Mickevičius J. Senovės linų ūkis Žemaičių krašte, III. Linų mynės ir jų talkos, *Gimtasai kraštas*, 1938, Nr. 3–4, p. 346.

³¹Nezabitauskis L. Šeimyna ir jos būklė žemaičiuose, *Gimtasai kraštas*, 1935, Nr. 3–4 (7–8), p. 370.

³²Vyšniauskaitė A. Lietuvių linininkystės papročiai, Kudirka J., Milius V., Vyšniauskaitė A. Valstiečių verslai, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1983, t. 12, p. 148–149.

³³Vyšniauskaitė A. *Lietuvos valstiečių linininkystė*, p. 84.

„prie lašinių lipti“, „stebulę pūsti“³⁴, kurie galėjo būti žaidžiami ir Vaiguvos apylinkėse, tačiau jų jau neteko užrašyti. Jei tame pačiame kaime vykdavo kita talka, kartais vaikas apsirengdavo velniu ir eidavo gąsdinti merginų. Vyresnieji amžiumi snausdami šildydamiės jaujoje pasakodavo įvairius atsitikimus, nuotykius, sekė pasakas³⁵. Paskutinį vakarą būdavo dideli pasilinksminimai, nes tai lyg ir paskutinė tų metų talka. Daug žaidimų, dalijo žiedą. Kartais, baigus linamynį, visas kaimas rinkdavosi didžiausioje troboje pabaigtuvių su suneštinėmis vaišėmis. Jų metu pušinėdavo, žiedą dalydavo, žaisdavo žiužį, dainuodavo (Kruopainių k.).

Linus brukti buvo tik moterų darbas. Jeigu nespėdavo išminti šokią dieną, brukdavo šeštadienio vakarais. Brukdavo vėlyvą rudenį ir žiemos pradžioje. Brukėjos turėdavo ne tik išvalyti iš išminto pluošto spalius, bet ir šiaudais surišti išvalytus nuo spalių ryšelius. Brukimas nemažai priklausė nuo to, kam bus naudojamas linų pluoštas. Labai rūpestingai būdavo linai brukami siūlams, kitaip – parduoti. Vaišės darbo pabaigoje nerengiamos, o už darbą buvo atlyginama pietumis. Apdoroti paskutinį linų pluoštą, juos šukuoti – jau šeimos moterų rūpestis.

Kūlimo talkos. Javus kulti pradėdavo vėlų rudenį. Vaiguvos apylinkėse iki XX a. vidurio vietomis išlikęs kūlimas spragilais. Kuldavo paprastai šeimos nariai, bet pasitaikydavo ir talkų. Talkininkų skaičius priklausė nuo javų kiekio. Kulti neidavo tik šeiminkė, ji likdavo prie namų ruošos. Spragilus atsinešdavo kūlėjai ir būdavo kuliama nuo pirmųjų gaidžių. Išdžiovinti javai būdavo suguldomi dviem eilėmis, o kuldami išlaikydavo taktą. Iškūlus vieną pėdų pusę, javus apversdavo, o pabaigoje iškratydavo šakėmis ar rankomis. Dieną vyrai iškultus grūdus vėtydavo ir sunešdavo į klėtį. Taip kuldavo visą mėnesį. Dažniau spragilais kuldavo norėdami turėti stogui dengti šiaudų, nes, kuliant rankomis, nesusigadina šiaudai ir jie tinka kūliams rišti.

Po Pirmojo pasaulinio karo kūlimą spragilais pamažu išstūmė arklių sukamos kuliamosios mašinos, kurias iš pradžių kaime turėjo tik vienas kitas (Papilalio k.). Priklausomai nuo dydžio, kuliama sukti reikėjo 4–8 arklių, o prie mašinos tekdavo dirbti iki 20 žmonių – vyrų ir moterų, kurie darbus pasiskirstydavo pagal jėgas. Tai vadinamoji jovalinė mašina, nes ji neišvalė grūdų (Didlaukio k.), todėl keturios moterys stovėdavo prie „redelės“ ir ant jos kratydavo krintančius iš mašinos šiaudus. Vyresnis vaikas varinėdavo arklį.

Žinomos ir garinės kuliamosios, kurioms vežioti iš ūkio į ūkį reikėjo šešių arklių. Labai retas ūkininkas turėjo varikliu sukamą kuliama. Mašina diktavo darbo tempą ir atsitraukti nuo jos nebūdavo įmanoma, todėl talkai nebūdingos pramogos. Tik baigus darbą laistėsi, o merginas bernai teplojo tepalais (Sarakiškių k.). Tačiau dažnai po darbų pramogos menkai rūpi – tik pavalgoma ir skirstomasi, ypač prisimenant, kad, einant paeiliui per kaimą kuliama, rytojaus dieną laukia talka pas kitą kaimyną. Nepaisant to, būtinos ir svarbios pabaigtuvių vaišės. Apskritai valgymas priklausė nuo šeiminkės. Jei ši gera – maitina daug ir gerai, jei ne – prastai, pietūs ir vakarienė be alaus ir pyragų. Tačiau po tokių vaišių kitais metais būdavo sunku surasti talkininkų (Šiaulaičių k.).

Kiaulės skerdimo talkos. Kiaulės buvo skerdžiamos prieš Kalėdas ir Velykas. Šiuo tikslu neretai buvo rengiamos kiaulių skerdimo talkos. Prieš tai gyvulus būdavo dieną laikomas neėdęs,

³⁴Mickevičius J. *Ten pat.*

³⁵Nezabitauskis L. *Talkos žemaičiuose*, 1, p. 126.

kad būtų tuščios žarnos (Pavaiguvio k.). Tiriamuoju laiku neaptinkama buvusio tradicinio kiaulių skerdimo troboje. Gyvulį pjaudavo paguldę ant žemės, kartais ant paklotų lentų. Vaiguviškiai skerdžiamos kiaulės snukį susukdavo virve, kad nežviegtų, o išvestą į lauką gyvulį prieš duriant kartais apsvaigindavo smūgiu į galvą. Padėti būtinai kviesdavo vieną vyrą – skerdėją (*rezniką*). Būdavo ir tokių skerdėjų, kuriems tai buvo savotiškas amatas (Bagužių k.). Kartais stiprus vyras paskersdavo vienas, o šeimininkė išdarinėdavo. Bet būdavo, kad darinėti pasikviesdavo kaimynes. Tačiau palaikyti gyvuliui neretai prireikdavo kaimynų pagalbos.

Žemaičiai mėgo kraujinius vėdarus ir nesitenkindavo likusiu krūtinės ląstoje krauju, todėl nudurtos kiaulės kraują semdavo į puodynę. Dažniausiai į nuleistą kraują stengdavosi dėti druskos, sniego arba laikydavo šaltai, kad kraujas nekresėtų. Taip pat, kad kraujas nekresėtų, kartais maišydavo su pagaliu, o vėliau jį sudegindavo. Pasitaikydavo ir tokių, kurie nieko nedarydavo, nes manė, kad sukresėjęs esąs geriausias (Šarkių k.), arba iš kraujo nieko nedarydavo, todėl palikdavo jį tekėti ir neužkišdavo dūrio vietos. Vis dėlto dažniausiai į dūrimo vietą išsprausdavo skudurą. Kai kada prieš svilinant gyvuliui į snukį įkišdavo akmenį, kad nesušustų žarnos. Kiaulę svilindavo linais ar šiaudais.

Skerdžiant būdavo atsižvelgiama į savaitės dienas. Geriausia tam darbui būdavo laikomas penktadienis, nes buvo tikima, kad šią dieną skersto gyvulio mėsa nesukirmys arba tiesiog neges. Ketvirtadienis tinka, kada norima, kad mėsa nesitrauktų ir nekirmytų (Sarakiškių k.). Nuo kirmėlių saugios dienos yra penktadienis ir šeštadienis (Papilalio k.). Reikšmingi mėšai ir atmosferos oro reiškiniai. Pučiant šiaurės vėjai – mėsa bus kieta. Lyjant ar sningant – mėsa kirmys, rūdys (Šarkių k.). Ypač dažnai buvo žiūrima į mėnulio fazes. Jei skerdžia per pilnaties ėjimą link delčios, sakoma, kad tada mėsa pilnėja ir nesuverda katile. Neskerdė delčioje, nes „*kai mėnulis pilnas, tai įdėta porcijikė bus pilna, o kai į delčią, bus kaip naginė arba į rupkę susitraukus, porcijikė bus maža, o pilnaty mėsa nesitraukia*“ (Pakėvio k.). Geriausia, daugelis sako, skersti priešpilnyje, nes mėsa išsipūs, o delčioje sudyla, susitraukia. Delčioje – traukiasi, pilnatyje ir priešpilnyje – gerai, jaunatyje – kirmija (Liubišiškių k., Kolainiai). Kiaules paskerdus per jauną mėnulį, mėsa bus švari, nebus kirmėlių, o pilnaty kirmija (Vaiguva). Priešpilny, pilnatyje – nesitraukia ir nekirmija mėsa (Didlaukio k.). Apskritai polinkiai nėra tvirti ir ryškūs, o tikėjimai pagal kaimus varijuoja. Kai kurių tokių tikėjimų seni žmonės laikosi ir dabar.

Paskerdus kiaulę, rengiamos skerstuvių vaišės, per kurias talkininkams, be šviežios mėsos, duodavo ir kruopinių vėdarų, alaus. Jei padėdavo tik skerdėjas, jį pavaišindavo, pastatydavo buteliuką degtinės. Skerstuvių mėsos būtinai įduodavo išleidžiamam namo talkininkui arba talkininkams. Skerstuves sudarydavo kauliukai, lašinių gabaliukas, nuo papildvės mėsos ir net raumenų, kartais ir kraujo. Tiek, kad būtų vienam kartui išsivirti. Taip pat buvo nešama skerstuvių kaimynams: lašinukų, kauliukų, šonkaulių, kepenų gabaliuką. Kiek jos svarbios, rodo toks faktas. Sakoma, kad skerstuvių nunešimas būdavo lyg ir susitaikymas su susipykusi kaimynu. Skerstuvės nešamos kaimynui ar arti gyvenančiam giminaičiui, skerdėjui (*reznikui*) už papjovimą. Kai kada skerstuvių nenešdavo, o tik išeinančiam namo skerdėjui duodavo apie kilogramą lašinių, gabaliuką raumenų (Vaiguva). Kaimy-

nus po poros dienų pavaišindavo vėdarais, kuriuos nunešdavo, arba pakviesdavo pirmųjų vėdarų. Jei žmogus pataikydavo ateiti, kai kepami vėdarai, pavaišindavo.

Įvairios kitos talkos. Kiek atmena dabartiniai Vaiguvos apylinkių gyventojai, rąstų vežimas namų statybai nėra būdinga talka. Toks darbas nėra dažnas, nes pastatai statomi gana retai. Tačiau praeityje rąstų gabenimo talka Žemaitijoje buvo paplitusi, nes, pasak J. Petrulio, miško vežimą žemaičiai, kaip ir mėslovežį, vadino tiesiog talka³⁶. Kadangi pakrauti į vežimą rąstus reikia nemažai fizinės jėgos, net mažesniai kiekiai rąstų parvežti prašo darbininkų. Todėl į mišką važiuodavo parvežti rąstų 2–3 vežimų talka.

Pasitaikydavo ir kolektyviai plėšyti plunksnas, kai rudens ar žiemos vakarais susirinkdavo kelios merginos plėšyti žašų plunksnų. Tai talka ir kartu pramoga, nes ateidavo ir vaikinų. Šie pasakodavo linksmus atsitikimus, jei ne adventas ar gavėnia, padainuodavo (Stirbiškių k.). Ateidavo vaikinai padėt ir tada, kai norėdavo į šokius kviesti merginas. Pramogų susirasdavo ir darbo metu, o prieš darbo pabaigą turėdavo pasivolioti plunksnose (Vaiguva). Tačiau dažniausiai tokią darbą atlikdavo savo šeimos jėgomis. Arba, kaip sakoma, specialiai plėšymo talkų nebuvo, o plėšydavo vakarodami. Tada susirinkdavo moterys, samdinės ir kiekviena plėšė atsineštas plunksnas. Kartais kaimynė kaimynei padėdavo raugti žiemai kopūstus (Pavaiguvio k.).

Talkininkų mityba ir pabaigtuvių vaisės. Žmonių ryšiai su tradicine kultūra reiškiasi įvairiomis formomis ir pavidalais. Kultūrinė informacija perduodama šeimoje, bendraujant su kaimynais, bendruomenėje. Nemažą reikšmę šiuo požiūriu turi talkos, leidžiančios atitrūkti nuo kasdienių ir įprastinių gyvenamosios ipročių, taip pat sklisti naujiems patiekalams ir kurtis įvairesnėms užstalės tradicijoms. Talkų mitybai reikšmingi religiniai dalykai, nes rengėjai turėjo nevalgant prisiderinti prie pasninkų. Kitaip tokią dieną surengta talka kels nepatogumų, nes teks dirbti nevalgant mėsinių patiekalų. Tiesa, pasak J. Šopausko, Žemaitijoje jau XX a. pradžioje nebuvo griežtai laikomasi pasninkų³⁷, tačiau penktadieniais būtina nevalgė mėsos, o kai kas ir šeštadieniais. Todėl talkininkų mityba, nors ir įsikomponuoja į bendrąją valstietiškos mitybos sistemą, vertė žmones kitaip tvarkyti šį svarbų talkų reikalą, nes neretas, ypač samdinys ar vargingesnis valstietis, į talką ėjo tikėdamasis geresnio ir gausnio maisto. Taigi talkininkų maitinimas yra savarankiška valstietiškosios mitybos dalis, nors savo ištakomis tiesiogiai susijusi su tradiciniu valstietišku maistu. Tačiau jeigu palyginsime J. Navickaitės pateiktą kasdienės lietuvių mitybos sistemos vaizdą, matysime, kad stipriausi ir sočiausi patiekalai tenka pusryčiams, o į vakarą jų sotumas silpnėja ir vakare patiekiami lengvesni maisto gaminiai³⁸. Talkose viskas atvirkščiai: pusryčių dažnai nevalgoma, o jei duodama, tai prilygsta kasdienei mitybai, o vakariene arba pabaigtuvių vaisės buvo geros ir gausios. Kadangi talkos daugiau vidutinių ir stambių ūkių darbo tvarkymo forma, juose buvo palankesnės sąlygos gaminti geresnį maistą. Kita vertus, kartais talkų pasitaikydavo ir smulkiuose ūkiuose, pvz., kaulių skerdimas, tačiau ir juose šeimnininkas turėjo laikytis esamų elgesio ipročių. Kitaip nebūtų galima tikėtis kitamet gauti pagalbininkų.

³⁶Petrulis J. Žemės ūkis žemaičiuose, *Gintasis kraštas*, 1940, Nr. 1(24), p. 56.

³⁷Šopauskas J. XX a. pradžios žemaičių liaudies valgiai, *Fiziologijos ir biochemijos klausimai*, Vilnius, 1962, p. 265.

³⁸Navickaitė J. Valstiečių darbo dienos ir mitybos režimas, *Kraštotyra*, Vilnius, 1966, p. 114.

Maitinimo dažnumas priklausė nuo darbų sunkumo ir talkos trukmės. Į talkas dažniausiai eidavo jau po pusryčių, todėl talkininkai pirmą kartą valgydavo pietus, o iš viso per dieną – du kartus. Kadangi daugiausia talkų vyko vasarą, paprastai į laukus pavakariams nešdavo šaltų užkandžių. Jei ateidavo tik pusdieniui, tada pasitenkindavo darbo pabaigoje pamaitinę gausiau ir geresniu maistu. Po Pirmojo pasaulinio karo talkų metu ant stalo buvo patiekiami sviesto, įprastinių proginių ir šventinių produktų, be to, buvo paplitęs kastinis, tradicinis talkų maistas³⁹, kurį dar XIX a. pradžioje yra aprašęs pakėviškis Liudvikas Jucevičius⁴⁰. Per pusryčius mėšlavežyje ir net rugiapjūtėje duodavo tradicinį žemaičių pusryčių patiekalą – košių. Nors žinoma, kad XX a. pradžioje Žemaitijoje linamynio ir kūlimo talkoms specialiai pjaunamos avys, o jų kumpius sūdė ir rūkė pavasario ir vasaros talkoms⁴¹, tačiau Vaiguvos apylinkėse apie tokius kumpius ant talkininkų stalo neteko girdėti. Kita vertus, avis pjauti kūlimo talkai gerai žinoma. Naujoviškos mitybos laikais aptinkame atėjusių ar perimtų iš kaimynų, miesto patiekalų. Jau po Pirmojo pasaulinio karo vaiguviškių talkose atsiranda patiekalų iš maltos mėsos⁴². Tuo metu visuotinai pietums ar pabaigtuvėms plinta kugelis, cepelinai, iš kiaulės kojų gaminama šaltiena, imama gerti kava. Kinta ir stalo kultūra. Surinkti duomenys rodo, kad tarpukario talkose prie stalo vartojamos individualios lėkštės, šakutės ir peiliai.

Pietums ir vakarienei valgė kugelį, košę su spirgučiais, duodavo arbatos, naminio alaus (jis paprastai nepriskiriamas prie alkoholinių gėrimų), kastinio. Mažiau pasiturintieji galėjo pietums duoti virtos mėsos ir pieniškos kruopų sriubos, o vakarienei – kas likdavo nuo pietų (Vaiguva). Kartais talkininkams, kurie dieną negrįždavo iš laukų pietų, vakare duodavo duonos ir lašinių parsinešti namo (Liubišiškių k.). Maistas priklausė nuo darbų. Šienapjūtėje maistas daugiausia sausas. Tai sūris, rūkytas kumpis, pyragas, nes valgydavo pievose, o vakariene paprastai tapdavo pabaigtuvėmis. Mėšlavežiui kepė kugelį, virė mėsą, kopūstų sriubą, darė šaltieną, gamino cepelinus (Stirbiškių k.). Rugiapjūtėje laukuose valgė džiovintus ir šviežius sūrius, sviestą, dešras, skilandį, kumpį, lašinius. Pietums – kugelis, mėsa, šaltiena, sūris, alus ir gira (Vaiguva). Kai kada išvirdavo šviežių rugių košės, virtinių su lašiniaus (Kruopainių k.), o pabaigtuvėms gamino kugelį su vištiena, cepelinus, kepė pyragą, duodavo sūrio su sviestu, rūgpienio su bulvėmis, dešros ir arbatos. Bulviakasyje maitino bulviniais blynais, bulvių koše su rūgpieniu, sūriu, alumi (Papilalio k.) arba ragaišiu, sviestu, sūriu, lašiniaus, kastiniu (Pakėvio k.). Linarovio talkoje laukuose vaišino obuoliais (Šiaulaičių k.). Žemaitijoje, naktį mignant linus, žinoma, sunku tvarkytis su mityba, kai naktis gali būti dalijama į kelias dalis⁴³. Tačiau vaiguviškiams tokios sudėtingos naktinio maitinimo sistemos nebuvo, nebent tai išnyko žmonėms iš atminties. Prisimenama, kad į jaują mynėjams atnešdavo sūrio, sviesto, pyrago, pieno. Kuliant būtinas kugelis, neretai su vištiena (Šarkių k.), o pabaigtuvėse – alus, sūris, vėdarai. Pakviesdavo ir muzikantus.

³⁹ *Lietuvių etnografijos bruožai*, p. 398.

⁴⁰ Jucevičius L. *Raštai*, Vilnius, 1959, p. 447.

⁴¹ Šopauskas J. *XX a. pradžios Žemaičių liaudies valgiai*, p. 264.

⁴² Šiaurės Žemaitijoje 3–4 dešimtmetyje imta malti mėsą ir kepti kotletus, nes atsirado mėsmalės, pietums imta skusti bulves, tada imta vartoti šakutes. (Žr. Šiaurės Žemaitijos valstiečių maistas. Kraštotyros darbų saugykla, b. 18–3, l. 8.)

⁴³ Vyšniauskaitė A. *Lietuvių linininkystės papročiai*, p. 148–151. Kelmės rajonas įeina į tuos Žemaitijos rajonus, kur buvo maitinama keturis kartus. (Žr.: *Ten pat*, p. 150 (8 pav.)

Namie maistą užgerdavo duonos gira, gaminta iš džiovintų duonos plutelių, kartais turėdavo raugintos sulos. Per vasaros karščius į laukus nunešdavo rūgštaus gėrimo, pagaminto iš į vandenį įmestų džiovintų duonos plutų. Be šių skysčių, kaip maisto papildu, pabaigtuvėms turėdavo būti patiekta stipresnio, turėjusio ritualinę reikšmę, gėrimo. Dažniausiai tada nupirkdavo alaus (kitu metu būdavo duodama naminio silpno alaus). Rituališkas geriant prieškariu išlaikomas ir neteko girdėti, kad ant stalo net keliolikai talkininkų būtų patiekiami daugiau nei butelis degtinės ir atskiri stikliukai. Degtinę gerdavo iš einančios ratu taurelės. Toks gėrimo būdas Lietuvoje turi senas tradicijas, ir kaip teisingai paminėjo Angelė Vyšniauskaitė, tai yra lietuvių vaišių šventinio ritualo sudedamoji dalis⁴⁴. Žemaitijoje esama nemažai ritualinio ir pramoginio pobūdžio atvejų linamynio metu, tačiau vaišės ritualizuojamos dažniau rugiapjūtės ir linarūtės pabaigtuvėse, o kitose talkose jos – tik atsilyginimas už darbą⁴⁵.

Pabaigtuvėmis paprastai vadinama toks maitinimas, kai ant stalo pasirodo degtinės butelis ar pirktinio alaus ąsotis. Pabaigtuvių vaišės buvo ilgesnį laiką trunkančių talkų pabaigos privalomas ritualas. Nors pabaigtuves galima tapatinti su vakariene, tačiau jos gali būti laikomos vienu iš svarbiausių darbo pabaigą įprasminančių dalykų. Antai atskirti vaišės nuo rugiapjūtės pabaigtuvių struktūros tiesiog neįmanoma – pinti vainiką, nešti ir įteikti šeiminkui – tai priminti, kad laukiama valgyti ir išgerti, be ko kitais metais talkinti nebus įmanoma. Tiesa, pats vainikas nėra vien pabaigtuvių vaišės ženklinantis simbolis. Vainiko apeigiškumas akivaizdus, tačiau po Pirmojo pasaulinio karo jis praranda sakralumą ir daugiau susiejamas su formalia darbo pabaiga. Todėl vainiko nešimas namo ant galvos ar lėkštės tampa pačia vaišių sąlyga.

Pabaigtuves įprasmina būdingas jaunimo pasilinksminimas. Tyręs patalkius, t. y. po talkų vykusius jaunimo pasilinksminimus, Žilvytis Šaknys Žemaitiją priskiria prie patalkių vakarėlių regiono. Tačiau, atidžiau išigilinę į jo pateiktą tarpukario laikus atspindintį 20 žemėlapi, matome, kad maždaug Vaiguvos teritorijoje patalkių tradicijos buvo ne pačios tvirčiausios. Nepaisant to, net po atskirų talkų vykę pasilinksminimai turėjo savus pavadinimus. Kūlimo pabaigoje buvo pamašinautis (Pakėvio k.). Po linų mynimo pasilinksminimą vadino pamyniais (Šiaulaičių k.). Ateidavo pasilinksmininti bernų iš svetimų kaimų, o merginos – tik pakviestos. Atėję nekviestieji vadinti styrininkais, jiems užgrieždavo styrininkų polką ir turėjo eiti šokti (Vaiguva). Tarpukariu žinomi tradiciniai šokiai. Antai rugiapjūtėje šoko *suktinį, padispaną, polką su ragučiais, krakoviaką* (Vaiguva).

Išvados

Taigi talkos, kaip valstiečių bendruomeninio darbo forma, buvo gyvybingos ir reikalingos privačiam valstiečių ūkiui, o savo ekonominę pagrindą ir tikslumą jos prarado kolektyvizavus ūkius. Tiek ūkio savininkui, tiek kaimo bendruomenei buvo svarbi valstiečio ūkio sėkmė ir laiku bei sėkmingai atlikti

⁴⁴Vyšniauskaitė A. Gėrimas lietuvių liaudies ritualuose ir kova su girtavimu, *Ritualas. Blaivybė. Kultūra*, Vilnius, 1989, p. 114. Apeiginio užgėrimo papročiai žinomi jau XVI a. (Žr.: Jurginis J., Lukšaitė I. *Lietuvių kultūros istorijos bruožai*, Vilnius, 1981, p. 110–111.)

⁴⁵Mardosa J. Ritualiniai talkų pabaigtuvių veiksmai XIX a. pab.–XX a. pirmojoje pusėje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Vilnius, 1999, t. 17, p. 434.

darbai. Todėl tik ūkininko ir bendruomenės suinteresuotumo dermėje galėjo gyvuoti talka kaip kolektyvinio darbo forma ir kaip paprotys. O per darbuose aktualizuojamas pramogas, papročius, apeigų palaikymą talkos buvo svarbios kaimo socialiniam ir kultūriniam gyvenimui. Todėl Vaiguvos apylinkėse plačiausiai paplitusios tos talkos, kurios, kaip ir visoje Lietuvoje, lėmė žmonių gyvenimo sėkmę ir kokybę: mėšlavežio, rugiapjūtės, linamynio ir visuotinai žinomos kiaulių skerdimo talkos. Tuo tarpu daug ir skubaus darbo reikalaujantis arimas, sėja, nors šie darbai kasmetiniai ir labai svarbūs žemdirbystės sėkmei (tai rodo paminėti papročiai ir tikėjimai), dažniausiai atliekami savo jėgomis ir talkos rengiamos buvo tik ypatingais atvejais.

Talkos buvo rengiamos atsiradus poreikiui skubiai atlikti darbus arba trūkstant šeimoje darbo rankų. Arimo, sėjos ir šienapjūtės darbai dažniausia atliekami savo jėgomis, todėl talkos telkiamos ypatingais atvejais. Dažniausiai vaiguviškiai rengė mėšlavežio, rugiapjūtės, kūlimo bei linamynio talkas. Vaiguvos apylinkėse žinomos atodirbinės ir už atlyginimą rengiamos talkos. Pagal darbo organizavimo formą talkos skiriamos visam darbui atlikti arba jo baigimo stadijai. Atsiradus žemės ūkio technikai, jas aptarnauti reikėdavo talkininkų pagalbos. Tokios talkos po Pirmojo pasaulinio karo tapo kūlimo spragilais, arba – su kuliamosiomis mašinomis. Kiaulių skerdimo specifika taip pat užtikrino ilgalaikį šių talkų egzistavimą.

XX a. pirmojoje pusėje mažai belikę specialiai talkoms skirtų papročių, susijusių su magija ir burtais. Gausiau paplitę papročiai, kurie turi pramoginę prasmę arba siekiama užsitikrinti geresnį maitinimą, ypač gausias pabaigtuvių vaišes. Todėl mėšlavežio, rugiapjūtės bei kūlimo darbų paprotiniai veiksmai dažniausiai praradę apeiginę prasmę ir įgavę pramoginį pobūdį.

Talkininkų maitinimas pagal maisto turinį iš esmės atitinka tradicinį mitybos modelį. Talkų mitybos specifiškumą sudaro maisto siejimas su darbais ir sezoniškumu, todėl rudenį padidėja mėsos gaminių. Be pagerinto maisto, talkininkams būdavo duodama tradicinių proginių patiekalų, o po Pirmojo pasaulinio karo atsiranda naujovės. Tačiau išlieka ir tradicinės žemaičių košės. Skirtingai nei kasdienėje mityboje pagrindinis akcentas tenka vakarienei, kuri dažniausiai buvo ir pabaigtuvės. Specifinių talkų pramogų bruožą sudaro pabaigtuvėse rengiami jaunimo pasilinksminimai.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Vaiguva“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja dr. Ieva Švarcaitė).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas*.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai (tam skirtuose leidinio skyriuose):

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet kokių būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).